

Dobozi Eszter

„Jövő időben ragozott igék, ti tettek hátizsákjai!”

Az idő problémája Szócs Géza költészetében

„Szónoki ez a vers/ És elég hagyományos - / bár, hogyha olvasná, hűmögne Arany János. /” / Ez már feltámadás / Önirónikus játék? Tudatos önreflexió Szócs Gézának ez a zárójelbe illesztett négy sora? Netán annak önkritikus felmérése, észrevételezése, hogy a körülmények és kényszerek kijelölte pályán milyen mértékben változott meg a mű és alkotójának viszonya - valamikori költészeteszményéhez képest?

Hogy a nyolcvanas évekre az avantgárd indíttatású Szócs Géza szemléletének némi módosulása mind érzékelhetőbb, arra utal Gömöri György is, két új könyvét értékelő írásában. (A bujócskázó költő, Életünk, 1990/3) A Szócs Géza-költészet újabb terméséről szóló vázlatában ugyanis arról beszél, hogy az eredetében nem, és alkotánál fogva sem politikai költő egyszeriben politikussá válik. Az elméleti, az esztétikai program és a megvalósult mű közötti hasadások valóban sokat elárulnak ennek a költészetnek a természetéből, s talán, mondhatjuk, a modernizmusnak abból a másságából, amely megkülönbözteti a kisebbségi, azon belül külön is az erdélyiség sajátos viszonyaiban születő irodalmat az európai, de akár a kortárs magyarországi párhuzamoktól is.

Az Echino köréből induló kísérleteiről, a pátosztalanítás, az ironikus nyelvhasználat különféle változatairól szólva az avantgárd magatartásnak ugyancsak bizonyos eltéréseire hívja fel a figyelmet könyvében Pomogáts Béla. (Jelenidő az eredélyi magyar irodalomban, Magvető Könyvkiadó, 1987) A modern művészet szépségszélével, etikai relativizmusával szemben az erdélyiek iróniájának kritikai értelmét emeli ki, azt a mozzanatot, hogy „mögöttes terében nem az értékvesztés vagy az értékhiány folyamata található,

ellenkezőleg, szilárd értéktudat, illetve erkölcsileg megalapozott értékkeresés”. Mindez arra enged következtetni, hogy Szócs Géza alkotói attitűdjének megértéséhez nem csupán a modernizmusok, avantgárdizmusok teóriáinak visszakeresése útján közelíthetünk, de éppennyire jogosultak lehetünk költészetünk klasszikus értékei felől is. Feltelezhetjük, hogy vannak e lírának oly rétegei, melyek bizonyos irodalmi előzmények eredményein függeszkednek, s amelyek által szerzőjének intenciója minden modernségével együtt is érintkezik némely hagyományos szerepekkel.

Ha költőnk verseit köteteinek sorrendjében, a kötetegészek, cikluskompozíciók összefüggésében vizsgáljuk, szembetűnő, hogy újra és újra visszatérő motívumai bizonyos rendszerre transzformálhatók. Motívumainak sajátos elemei azok, amelyek a versben fölvezetett alaphelyzetek időkoordinátáinak megjelölésével, vagy a lírai jelentésséggel felruházott, ám epikus folyamatok időbeliségének érzékeltetésével egyidejűleg arra is szolgálnak, hogy jelezzék a vers alanyának az időhöz fűződő viszonyát. Ilyenek az adverbiumok például, amelyek első kötetétől a legutóbbiig rendre felbukkannak a szövegekben: a már, a még, a most és a majd. A múlt, a jelen és a jövő idejűségnek ezen ellenpontosításos kezelésével párosul a létigék különféle idejének és módjának változtatása, ahogyan szembeállítja a volt-akat azzal, ami lesz, ami volna, ami lehetett volna, vagy ami csak lenne, lehetne. A szélnek eresztett bábu című gyűjteményes, illetve a Sirálybőr című kötetének versei közül kilencvennyolcban érinti valamiként az időbeliség tényét. Az idő különféle síkjait montírozza egymásra, villantja össze, gyakran pedig helyezi egymással szembe. Szócs Géza költészetének mélyrétegeiben tehát épp ennek az emberi, Kantot idézve: velünk

született élményformának, az időnek lírai feldolgozását sejtethetjük.

Az idő érzékelése egyidős az emberi tudattal, s a civilizációs fejlődéssel vált észlelése, mérése és fogalma mind differenciáltabbá. Egyes új, szociológiai szempontú vizsgálódások arra mutatnak, hogy a „neolitikus forradalom technológiai újításai következtében alakul ki a történeti, kozmogóniai idő, amely az idő prekauzális-mágikus struktúrálását, az úgynevezett álomidőt váltja fel”. - írja Werner Bergmann (Az idő a szociológiában; Időben élni, Akadémiai Kiadó, 1990). „De a további világgépátalakulások is - teszi még hozzá - mint a mitikusról a racionális gondolkodásra, illetve a spekulatív-racionális gondolkodásról az empirikus gondolkodásra történő átmenet, az időtudat evolúciójához vezetnek.” Az időre a természettudományok is, a filozófia is, az irodalom is igen korai korszakoktól fogva ismételtén rákérdeznek. Az ókortól, Plotinostól Augustinuson át, s Horatiustól sorolhatnánk példák sokaságát. Válaszaikban mind újabb összetevőit emelik ki az idő fogalmának, ám a jelenség mit sem veszít rejtélyességéből, talányosságából. Norbert Elias mondja (Az időről; Időben élni, Akadémiai Kiadó 1990): „Lényegében még ma is tisztázatlan az idő ontológiai státusza: elmélkedünk róla, de voltaképpen nem tudjuk, miféle tárggyal van dolgunk. Vajon természeti tárgy-e az idő? Vagy természeti jelenségek egyik oldala? Esetleg kulturális intézmény?”

indenesetre mi az idő kérdésére nem követelhetjük a megfellebbezhetetlen ítéletet szerzőnktől sem, definíciót pedig végképp nem várhatunk tőle, mivelhogy költészet az, amit művel. Ellenben megérezhetjük, megsejthetjük belőle, megismerhetjük általa, mit jelent embernek - egy kultúra, egy

történelem részvevőjeként - az időben létezni. Ámbár annyiban bizonyosak lehetünk - a művek egymásutániságából ugyanis ez derül ki -, hogy Szócs Géza időszemléletének is, ha mégoly bonyolult is rétegzettségében, szerteágazóságában, végsősoron az a lineáris időértelmezés az alapja, amelyet Otthein Rammstedt is szerepeltet az időfogalom változásait bemutató sémájában. (Időben élni, Akadémiai Kiadó 1990), s amelyről különféle etnológiai vizsgálódások eredményeire hivatkozva Werner Bergmann (im.) azt írja, hogy az időnek ez a múlt-jelen-jövőre való hármass felosztása elsősorban a mi nyugati típusú kultúránk gondolkodásmódjában jelenik meg, szemben olyan kultúrákéval, amelyek az idő

lyamat ellentétekben (pl. nappal/éjszaka/, élet/halál, most/nem most kettősségében) érzékelik.

re az időhármasságra mint a művekben érvényesülő rendezőelvre Német G. Béla figyel fel - mégpedig József Attila kései költészetében. (Még, már, most; József Attila egy kései verstípusáról - 7 kísérlet, Budapest 1982.) Az általa időszembesítőnek nevezett verstípust József Attila utolsó korszakában uralkodó jellegűnek tartja, és gyakorta feltűnni látja más kortárs költők életművében is, így Kosztolányiban, Babitséban, de - mint jelzi - kimutatható korábbi jelenléte is a magyar irodalomban. Ennek előzményeit fedezi fel például Berzsenyi Közelítő telében, Vörösmarty Előszó vagy Arany Epilógus című művében is.

E hármass osztatú időstruktúra s a mögötte meghúzódó sajátos költői szemléletmód, amely - mondja róla Németh G. Béla - gyakran visszatér a romantikától kezdődően, s amely József Attila költészetében meghatározó tényezővé válik, úgy tűnik - s nem csupán egy-egy költeményére, ciklusára, alkotói periódusára érvényesen -, végig jelenvalónak bizonyul Szócs Géza egész eddigi költészetében.

Már első kötetének egyik-másik cikluscíme is (IDŐ ÉS KOVÁCS, A LEHETETLEN ÉS A TEGNAP) figyelmeztethet bennünket a költő idő iránti érdeklődésére. Csakúgy, mint

később a Kilátótorony és környéke élére állított versének kiemelése (CSAK FENNMARAD AZUTÁN IS), továbbá a H.G. Wellstől vett mottó a Túlvilági utazásból. A kötetet lezáró írásának címe pedig már azt is előreve-títi, hogy a későbbiekben nemcsak a szubjektív idő, hanem a történeti is foglalkoztatja. Egy Hermann Hesse idézettel kezdődik harmadik kötet, a Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás című: „Semmi sem volt, semmi sem lesz, minden van, mindennek léte-zése és jelene van”. A könyvbe beszerkesztett írásokban viszont mintha éppen a mottó tartalmával polemizálna. Merre mutat a versünk? című esz-szészertői részletében így fogalmaz péld-ául: „a vers egyik alapfeladata mind-ez, beszélgetni azzal az önmagammal, aki voltam, és azzal, aki leszek”. De múlt és jelen összegzésének szándé-kára vall a későbbiekből a Konkrét vers az afrikai löpéstísről című feje-zet alcíme is (A szélnekerezett bá-bu, Magvető 1986): Most már soha-sem lehetek olyan, amilyen vagyok. A sirálybőr cipő című kötetében pe-dig egyaránt otthonosan mozog a köl-tő a történelmi múlt időrétegeiben, azzal együtt, hogy az itt egybegyű-jtött költeményekben az eddigiéknél is hangsúlyozottabbá válik jövőre orientálódó gondolkodása.

„Az idő a létmegértés horizontja.” Szócs Géza költészete tehát mintha éppen ennek a felismerésnek a jegyében íródna. Az idézet pedig Heideg-gertől, a Lét és az idő című művéből való. S éppen Heideggerig ível Ploti-nostól Szent Ágostonon, Hegelen, Bergsonon keresztül azon gondolko-dók sora, akik elméletük egyik kulcs-fogalmává tették az időt. Szócs Géza lírájában is az emberi élet s a lét kérdé-sei fogalmazódnak meg az időre vonatkoztatottságukban, anélkül termé-szetesen, hogy az előbb említettek bár-melyikének is kizárólagosságot enged-ve költői invenciójának működtetésé-ben. Hol az idő szubjektív élménye tűnik át meg át a versek szövetén, hol pedig az egyénin túlmutató, az objek-tív, mondhatnánk úgy is, a történeti, fizikai idő kerül gondolkodásának kö-zéppontjába. Kötetkompozícióiban az, ami lehetett volna, s az, ami lehetne időtengelyén haladva, majd meg az, ami lesz prófécijában, egyben meg-kapjuk azt a többletet is, amellyel - a

filozófiai hagyomány szintézisén túl - a költészet megnevező, létfeltáró funk-cióját kiteljesíti.

„(December és január között, két év közötti pillanatban, már nem idén, / még nem a jövőben, még nem idén, már nem tavaly.)” - ezzel a zárójeles mondattal indítja első kötetét, így jelöl-ve ki a folyamatba tétetett egyén pozí-cióját, ahonnan aztán a szemlélődés idődimenziói egyaránt tágíthatók a voltak s egyaránt oly észleletek, törté-nések irányába, amelyek a meditáció jelenéhez képest még csak eljövendők. Itt az első kötetben azonban előbb a múltra szegeződik a kérdező tekintet. Az emlékezés ismétlődően ott van a szövegteremtés folyamataiban. „ide szállok le az emlékezet / alá, a hidegbe néha” (Három medve dörmögött) - fogalmazza válaszként a „hol a létbe tellett / idő? a kékes hófelhővé váltott / idő hol van hol?” augustinusi kérdésé-re. Miközben e kötet lehangsúlyosabb darabjaiban az önteremtő költő gesztu-saira ismerhetünk rá, az önmeghatáro-zás, az önazonosság kiküzdésének igé-nyére - s még azzal együtt is, hogy a szerző nem egyszerűen az önfeltárás, a vallomásosság szándékával dolgozik, mikor verset ír, hanem szöveget hoz létre, a nyelv, a kommunikáció határai-nak kitágításával egy másik, kváziva-lóságot teremtve. E megalkotott világ, a szövegekben működésbe lendített rendszerek pólusai egybeesnek a ha-gyományosabb verstruktúrák vonatkoztatási pontjaival: így például azzal a modellel, amelyben múlt és jelen szembesítésével a művek alanya léte felmérésére, összegzésére vállalkozik rendszerint.

Bátyám, Nin, az Sz.G., a Találkozunk a Hely-tartóval és az Aranykör című költeményeiben a gyermekkori múlt te-remtődik újjá, miközben a visszatekin-tő én fölméri önmagát, s ráébred a maga esetlegesség, a személyiség érvé-nyességének viszonylagosságára. Mert abban a nézőpontjátékban, amellyel Szócs Géza itt egymásra tol időket, tereket, ahogyan valószerűként kezeli azt is, ami csak a „lehet” birodalmába volna utalható, ahogyan egymásba csúsztat mesei, képzeletbeli situáció-kat valószerűekkel, abban ott van az a

játékon is túli felismerés, hogy azonoságtudatában is mily sérülékeny az én („6, jaj, Sz.G. elcserélte velem a lelkét, / velem, ki nem tudom már nevem sem.”), vagy éppen az, hogy egyediségünkben, megismételhetlenségünkben is milyen sok az esetleges, személyiségünk belső rendjében mennyi minden relatív. „Jaj, ki is vagyok én, magasságos, hét mennyi?” - szól A quezalcoatlí koporsókészítő zárlatában. Az egyén felcserélhetősége, helyettesíthetősége s az ötlet keltette bizonytalanságérzet fogalmazódik meg a Bátyám, Nin című költeményében is:

„És egyszer, úgy, mikor megállni már nem tudott a szélen,
örökre eltűnt onnan Nin, a bátyám,
ki meg sem született.
És sokkal később így szólt hozzám egy napon:
öcsém, szüless te meg,
és légy elsőszülött.”

Ám a múltbanzés mozzanata mellett már itt feltűnnek a jövő idejű ígék, másutt a jövő időt idéző határozószók, olyanok, mint például a majd. („Ott leszünk mi épp a dolgok héján” - A világsólyom szeme; „Vacogni nem fogok kimart / engem a só mint Stendhal ágát / úgy járom majd mint csont-ikon / a csenddel bélelt kő világot”). - A talajpápa) S minthogy Szócs Géza költészetének kibontakozásától fogva egyik alapkérdése az idő, nem kerülhető meg - Heidegger utáni éveinkben pedig különösképpen nem - a lét - nemlét, a mulandóság problémája sem:

„szemünk fénye: mi s lelkünk eltávozik a nagy hidegbe - így? s mivé változik szemünkben a zöldszínű játszi láng.”
(A világsólyom szeme, IX)

Szerzőnk észrevehetően küzd a heideggeri kategóriákkal, a heideggeri létértelmezés sajátosan emelkedettséggel kezelt szkepszisével, s így rögzíti idegenséglélményét, az önazonosság elvesztését, léte inautentikus voltát:

„A halál idegen tőlem, mert a léten kívül esik,
létem idegen tőlem, mert adatott nekem,
halálom nem az én halálom,
mert nem az én létem.”

(A quezalcoatlí koporsókészítő)

Egyszer az öröklét esélyével játszik („ám megtart egyszer majd az év / benne maradunk örökre mi ketten megőriz / minket az idő” - A világsólyom szeme), másutt a nem lenni, mégis lenni paradoxális összefüggését kísérli meg értelmezhetővé váltani („nem lenni is csak egy alakja annak, amit, bár nincs, úgy nevezünk, lenni”), majd meg különböző József Attila-sorokat parafrázálva (többek között a Tálán eltűnök hirtelen kezdetűből is) személyes létének végességével kényszerül szembenézni:

„Így tűnök el fiatalon
liba vágat
át a tavon...”
(Annabelle és a betyár)

1977-ben megjelent könyvében, a Kilátótorony és környéke címűben (Kriterion) továbbviszi a különféle idők és terek egymásba játszásának azt a technikáját, amelyet érvényesülni látunk már első kötetében is. Az egymásra tolt idők itt is előbb múltként leírható történésekkel telítődnek, csakhogy ezúttal nem a „ki is vagyok én” kérdésének kíséretében, nem az önazonosság keresésének, s nem is az érdeklődésnek, a megértő kíváncsiságnak hangsúlyozott énré irányultságával párosulnak. Az idősíkok feltorlaszolása, majd meg elkülönítésének művelete mindinkább a szellem mutatványa, intellektuális játék. A versek szövegében egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő vissza tud ereszkedni - itt: „az érdes időben száz nemzedéket” (Születésnapod), amott: pedig csak úgy „lesétál” a közelebbi múltba: „lesétáltam 63-ba / becsengettem hozzátok és / Asszonyom! - szóltam Édesanyádhoz” (Az az idegesítő, állandó kopácsolás). A Két év című versben az idő rétegzettségének alapja pedig az az elgondolás, hogy megvalósítható valamiféle szimultán létezés, az én könnyűszerrel megkettőzhető.

„Fejébűbjáig a hétfőbe merülten
nyújtózkodik vissza, két karja átér a vasárnapba,
meg is ég, röntgenzápor roncsolja, fényesíti, mossa.”

Amíg az előző kötetben az értelmezés szándéka elsősorban az énré vetül, addig itt, s rögtön a kötet elején, fölrajzolódik egy másik személy szempontja is. A Születésnapod című vers mögöttesében ott áll a Te, a kedves. A „kikből lettél”, s azon csoda megértésének várakozásával szólítja, ami megismételhetetlen az egyénben, s ami benne - mert egyéniség - megtestesülni látszik:

„Ha a múlt terek fenekelten és huzatos égboltjaiba nézek,
látom,
mint szóródik szerte az én kedvesem:
ahogyan a pitypang
drága inge szétfúvódik - látom,
mint dobálódik szülőltől szülőig, testtől testig, látom különváló és egymástól távolodó
szemét és homlokát az én kedvesemnek -
én kedvesem, szétesett virág a múltba visszahullva.”

Mintha csak a genetikai törvények érvényesülését feltételezve merülne alá itt az időben. A személyiség mibenlétének értelmezésében az előbbiekkal a bergsoni időszemléletnek azon vonatkozásait juttatja szintézisre, amelyek már oly ismerősek lehetnek számunkra költészetünk egy korábbi korszakából, Babits Csak posta voltál című költeményéből történetesen. („Életed gyenge szál, amellyel szőnek / a tájak s múlt dob hurkot a jövőnek: / amit hoztál csak annyira tied, / mint a por, mit lábad a szőnyegen hagy. / Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy / magad is, kit a holtak lépte vet.”)

Még - már ellentétei mellett a majd idővonalhoz főlillantak a Te mentél át a vízen verseinek összefüggésében is. Itt a Kilátótorony és környéke című kötetegészben azonban ez az időhármasság talán még jelenvalóbb rendszerszervező erővé válik; azzal az új szemponttal kiegészülve, hogy a majd ideje az újabb költeményekben nem csupán az egyéni lét folytatásának vagy folytathatatlanságának problémáját veti fel, a költő itt a történeti idő folytonosságában gondolkodik. Az a szemlélet ugyanakkor, ami e helyt jö-

vőtudatát meghatározza, jóval szkeptikusabb, tragikusabb, mint amelyik a személyes létidő végességével számolni kényszerül. A vég e művekben (Elődök, Beleskelődni egy pipacson) nem az egyéni sors drámája, vele egy egész közösség, egy egész kultúra jövőjét kérdőjelezi meg. A pusztulás tehát - amivel folyvást számolnia kell a szerzőnek - totálissá nő, s így válik feloldhatatlanul tragikussá:

*„s házunkat holnap: víztelen
iszonyú sodrás rontja el
szétrobbantja s min hattyút rongyba-
bát görgeti égen űrön
át”.*

(Beleskelődni egy pipacson)

A modern versek szövetén mintha itt-ott áttűnénk valami azon indítékokból, amelyeket oly igen sietett meghaladni a minden hagyománytól elszakadni kész költészetsztétika. Mintha a modern költői szerepek, szereptelenségek maszkjából kibomlani látszanának a politizálónak, a történelemben gondolkodónak arcvonásai. A kötet végére helyezett Kérdések a XXVI. század költőjéhez című vers alanyának attitűdjében valami mintha a látnokéra emlékeztetne. A katasztrófa jóslata, majd a zárlat soraiban az ennek ellenére is ott működő „mégis” prófécijája, a kollektív feltámadás várakozása már megelőlegez valamit abból, ami majd az utóbbi évek Szócs-verseinek természetévé válik:

*„De nem pusztul el a város, akárhogy is
Ezt a földet, ezt a megviselt országot
akárhány idegen talp tapossa is
akárhány idegen mancs tépázza is
dobálják akárhány halottal
ismét a kutakat tele
ha lehetetlen lesz is megint a források
fölé hajolnod, mert a vízből
nem a te arcod néz vissza rád - és az
ekével
felforgatott tarlók
és a lovasszobrok melléig érő tűzvész -
így is úgy is
elkotródna az országrontók
és akkor megint az országepítők
akkor megint ez a szűvs emberfajta
ezek az emberek, akik itt a Szamos
mellett is*

*olyan hosszú ideje
de milyen hosszú ideje
ezek!”*

Amint azt a Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás című kötet élén szereplő Hermann Hesse-idézet előrejelzi, az itt következő szövegvilágok is az idő problémája köré íródnak megint, csakhogy még az előbbieknél is élesebben rajzolódik ki bennük az idő tengelye. Merre mutat a versünk? című esszéjében - mert kötetében megszapornak a nem versszerű elemek - az idő fogalmának filozofikus magyarázatát adja: különbséget tesz például úgynevezett „elvont” és „reális”, az itt-nek és most-nak, más szóval az egyén belső ideje között. A civilizáció megbolydult idegrendszerű, önazonosságát egyre hasztalanabban kereső emberének elveszettségérzetét okolja meg a kétféle idő mind nagyobb távolságával. A belsővé váltott idő, a saját idő, az én egységérzetének, Heidegger kategóriájával, autentikus létezésének feltétele: „Az emberekben működik egy belső, tudatalatti óra, mely a valóságos, környező időnek megfelelően mutatja, hogy hány óra, ezen az órán akkor van dél, mikor a nap valóságosan is delel... én, mióta órák a valóságos idő szerint igazítottam, nyugodt vagyok, nem fáj a fejem”.

Ahogy pedig a szövegeiben megidézett idő különféle változatait kezeli, abban ismét sokszor jellegadóvá lesz a költői játék. Megint csak egyik fő szövegszervező erővé válik az ötletben rejlő esetlegesség, a kötöttségeket, kényszereket is legyőzni képes fantázia. Ebben a kötetben a versszerű részletek közé gyakorta ékelődik be egy-egy zárójelbe illesztett, kurzív betűvel szedett részlet. Bennünk - amellet, hogy erőteljes személyesség hatja át mondataikat - a levélírás sajátosan bensőséges kommunikációs helyzetét idézi a költő - képzeletet igencsak megmozgató játékot űzve az idővel. E szövegek megszólaló alanya egyidejűleg több idősíkból is megjelenik, így sokszorozva meg önmagát: „időnként jelen van a tudatomban - nem mondhatom, hogy / álmodom róla, mert tökéletesen éber és józan pillanataimban fog el ez az érzés, - jelen van bennem valaki, valaki idegen”; aztán: „hirtelen tudomást szerzek valakiről, aki ugyancsak én vagyok”. „Mintha néhány évtized múlva valaki, egy felismerhetet-

len vagy majdnem felismerhetetlen, különös Kolozsváron az én életem élné.” - írja az egyik ilyen-fiktív levélben Szócs Géza. S végig és újra-újra visszatérően feltételes módban beszél. Jövő időbe és múltba utalt feltételes mondatai, az olyan, mintha feltételességet is hordozó hasonlatok a létezésében korlátozott, de íróságában, az alkotásban határtalan szabadságot élvező költő sajátos gondolkodásmódjára valanak. Hogy kritikusaiknak csak egyikét, Görömbei Andrást idézzük: „káp-rázatos víziói olyan költői világot teremtenek, amelyeknek önállóak a törvényei, amelyekben minden megtörténhet”. (A hetvenes évek romániai magyar irodalma, Budapest 1985.) A lehetne, a ha, a majd, a lesz és a feltételes mód morfémaí által jelzett virtuális valóság korábban is beépült már egyszer-egyszer szövegeibe, ám ez a feltételes jövő idő innen válik költészete meghatározó tényezőjévé, s tapad hozzá mind jobban bizonyos politikai prófécia; Délkelet című költeménye példa erre:

*„Ott, bent, valahol,
rejtett repülőterek az erdőben, ahonnan
a reménykedés
türkiz és fekete repülőgépei emelkednek
magasba, mintha korszok... S
ahonnan fölszállunk majd egyszer,
és röpcédulákat szórunk le erre a város-
ra, amitől most búcsúzom:*

utolsó pillantás az erdőszélről. Városom, ne fogadd magadba őket! Hisz Főváros lennél, vagy mi. Most itt sétálnak mindenütt utcáidon, idegen szó és nevetés a Marx utcában és a Lenin úton is, itt járkálnak nagy peckes-kevélyen, itt, itt.”

Szócs Géza gyűjteményes kötetének utolsó fejezete Konkrét vers az afrikai lópestisről címmel olyan költeményeket tartalmaz, amelyeknek mögöttesében mind gyakrabban feltolulni látszik a '80-as évek politikai légkörének hatása, szorongató élménye. Noha korábbi műveiben is uralkodó volt a múlt-jelen-jövő hármassága, az itt következő szövegek történései majd mind a jövő felé mutatnak. Szerzőjük szemléletének ezzel a jövőre irányultságával a szócsi grammatikában már eddig is megszokott módon a feltételesség, a ha lehetne bizonytalansága,

olykor pedig az eljövendőknek ígérete párosul. („Mire majd hazajönnél, kinyit a sarki bolt is” - Várnak rád itthon, a kicsi bolt, az Ameddig, s a máskor; „föleveznék a Gedronon s a Kis-Szamoson alászállva / alattam fölfölfénylene / a juhar és a cédrusszálfá / mert hoznék neked nyárfát, nyírfát, / gyertyánt és szilvát, szálfát, szilfát: megjönnek örömhírral, borral, hollótojással, éppel, frissel, / nagy hordó mézzel, / rozssal, / rizzsel” - Mostmár mihez kezdjek?; KOVÁCSOLJ VALAMIT S VÉDD MAGAD! / Ügyünk gyógyzni fog! Gyógyzni fog az ügy! / Vagy nem fog gyógyzni.” - És apád merre? A szabadság angyala átutazik Kolozsváron.)

E jövő időbe rendelt versbeli történésekkel együtt feltöltődnek a sorok politikummal, s a szövegbeli politikai áthallások egyre nyilvánvalóbbakká válnak. „1994 augusztusának vége felé, a még bizonytalan kimeneteli szabadsághar nyári offenzívájának kezdetekor néhány elcsigázott fegyveres telepszik majd le egy tölgyfa alá a Szamos völgyében.” - így szól A fegyveres című írásában. Miközben a lírai alany tovább éli megkettőződését, megsokszorozódását - s ebben rejlik finom ironiája - (A tó apad s megárad / s a víz fölött egy harkály / átszáll és újra átszáll / mintha keresne téged, / keresné átszűrt mását), a költői szerepvállalásnak is nyomon követhető némi módosulása, hanghordozásán lassanként átüt a mégis csak fölvetett rétori tartás, s lesznek szavai mindinkább a prófétára emlékeztetők:

„nyírfá áll föl a vízből:
átüt rajta és megnő

megérint könnyű lombja,
föláll a vízben, felnő

így susog, ezt mind mondja
eljő még, meglásd, gyermek;
az az idő is eljő”

Üldöztetésének, meghurcoltatásának dokumentumaként is ismert versében (Mi villog ott? egy bőrkabát) hangsúlyozott személyességgel beszél önmagáról: „De rangom nekem is van azért / Az át nem látható, lezárt, de föl-fölnyitható jövő”, s igazítja arcához - újraértelmezve természetesen - a már oly sokszor félretolt, modern köl-

tészetektől idegennek tűnő magatartást:

„Üt-ver az óra, meg-megáll.
Elkülönítve élek én,
szívem elkülönítve jár
de azért mégsem bánatos

különítményes, az vagyok,
jövőkülönítményes, őshuszonyegyedik-százados.”

Szócs Géza 1989-es könyve (A sirálybőr cipő) több szempontból is szintézisnek tetszik. Fölvillan költészetéből mindaz, s most egyszerre s együtt, ami egyik-másik kötetében jellegadóvá vált: a játék például, a nyelv kezelésének virtuozitása a fantázia szürrealis képeket és képtelenségeket termő ereje, az ironiával ellenpontozott személyesség kedvessége, bája. Ugyanígy újra föl-vázolódni látjuk a kötetegészben az idő hármasság tagolódását: a költő a lét időbeliségének újragondolására, újraértelmezésére, a múlt-jelen-jövő tartalmának ismételt átvilágítására tesz kísérletet. A jelen - pontszerűséggé zsugorodva - a szemlélődésnek a pillanata („Medárd és Szent Iván között / van egyetlenegy pillanat / amikor átfut a bőr alatt egy csillagközi légvonat” - Medárd és Szent Iván között), honnan az értelmező visszanyúl volt korokba, és ahonnan elképzeli azt is, ami majd csak eljövendő. Néhány írásában - föl-idézve ezzel első kötetének világát és ottani művészi attitűdjét - feltűnik a személyes életidő áttekintésének mozanata is.

„LEBONTOTT HÁZ A MÚLT
REDŐNY LÓG ABLAKÁN
KERESGÉLSZ BENNE;
MIT?

EGY VASALÓT TALÁN-”

(Látlak nyírfáid közt / veszi újra birtokába, s némi rezingnációval az eltelt időt. A vers zárlatában pedig ismét felmerül - amint az már első kötetében is gondolkodása tárgya volt - az egyén létének esetlegessége, az én azonosságának bizonytalansága, azzal együtt, hogy egy közbevetett mondattal ezúttal érinti a múlandóság tudatának gyötrelmét is:

„Sündisznóbandák, pávaszó,
téli és nyári névnapok
így telik el az életem
és vagyok s mégsem én vagyok.”

Születésnapomra című József Attila parafrázisában ismét bennesűrűsödnek személyes emlékei életének legzaklatottabb éveiből, majd a szöveg egyéb rétegeiből kibontakozik a szabadság majdani megélhetőségének reménye is:

„De ébred a mértankönyvben
egy másik féle tér:
szabadabb távlatú
és igaz mértanú
amelyben van tavasz
és nincsen vértanú”.

Egyrészt a személyes múlt összegzését olvashatjuk tehát e néhány költeményében, másrészt megismerhetjük azt a szándékot is, amellyel az én idejét a lehetséges, a szabadság birodalmának irányába kívánja kitágítani. Mindezzel már azt is jelezzük, A sirálybőr cipő költőjének időtudatába, a személyes lét szintjei mellé (?), fölé (?) a köz, a nemzeti, a történelem, az univerzum színterei is beemelődnek, s ekképpen mind határozottabban jelenvalók lesznek.

Múlt idők távolában már előzőleg is kirajzolódtak oly térségek, amelyeket csak a költői képzelet teremthetett magának, itt e kötetben azonban még mélyebb rétegekbe ereszkedik vissza a szerző, föl-fölszakítva az emberi elmével elgondolható világok határait a végtelenség irányában. Tekintetével kozmikus távlatokat általjárva, túl a racionálisan fölfoghatón, egy saját Szócs Géza-i metafizikában, a kozmikus idő dimenzióját nyitogatja. Ahogy az egyén és a történelmi múlt, sőt a történelem előtti generációk közötti láthatatlan - de genetikailag bizonyosan levezethető - kapcsolatokat észleli már korábbi versei egyikében-másikában, úgy most az emberi egyednek földtörténeti korokon is átvívelő múltját hosszabbítja meg valamely távoli kozmikus szférának idejébe. Bizonyos természettudományos, az univerzum egységét feltételező ismereteket mozgósít itt a költő a maga egyéni módján? Vagy a szabadságát élvező teremtő fantázia működik benne csupán? A játékos elme edzőgyakorlatait látjuk, amikor így fogalmaz: „mindannyian

ott fönt ragyogtunk egykor! Napban eltöltött éveire ki ne emlékeznék lelke mélyén? Legalább olyankor, mikor a nap megérinti a bőrét?" (Fúj a napszél?) Énje megkettőződésének képessége is ismerős már korábról, itt azonban az idő, a mindenkori idő relatív voltának megérezékeltesítésére is kísérletet tesz, meghaladva a magyar nyelvben kifejezhető időhármasságnak az adottságát: „előrelátjuk, magunkat ott a Napban tegnap, figyeljük, amint mai földi énünk visszakémlél távcső és kormozott üveg mögül, emlékszem, ott ülök egy kövön a Napszamos partján, és szoláris helyesírással ezt a verset írom.”

A múlt idő horizontján emellett megjelennek egymástól távoli, de e földi történelmi korszakok is, egymásra torlódva. A Kaguár című költeményben például: „bacsányi bessenyi meg általában a testőrírók” kerülnek egy, a fantázia merész játékból előállott alkalommal együvé bizonyos József nevű pincérről:

„engedjék meg a testőr urak, hogy felolvassak egy későbbi versemből.

- hajolt hozzájuk - s kezdte is: ősz kapitány terjeszt kört -
a testőrírók átnéztek rajta képeken”;

aztán pedig a XXII. századból bukkan fel egy újságárusfiú - b.sz. és sz.g. uraknak - ahogy a vers második felében folytatódik az idők keresztezése - ezzel mintegy átlendülve a jövőbe is. Mindez a fantázia üresjáratának tetszhet első pillantásra, ám iróniája mögött ott van kimondhatatlanul is kimondva, hogy milyen törékeny a szellem folytonossága, s valami abból, ami a korán jöttek, a zseni idegenségélményében tragikus. Míg itt a verssorok rejtett összefüggéseiben filozófia rejtezik, addig egy másik költeményében (A küszöb alatt egy óra, vagy szabadságharc) az egymásra csúsztatott idők adta szerkezetben - nem is titkoltan - politikai üzenet rejlik. („A kertben a fák közt a szabadságharc / kinézel megcsodálod.”) Ugyanígy Az elvesztett törzsben is: egy jelenkori újsághír, s a megidézett Kossuth mondatai és a történelmünkben oly sokszor is-

méltó megzarássok, kiegészések idői villannak össze, mégpedig úgy, hogy a vers igéinek időtartományába odagondolható a jövő időre mutató remény: „és egyszer már-már elfelejted / ám felköhög éjjel a forradalom”. Szöcs itteni verssorai a próféciák üzeneteiként hatnak. Éppúgy, ahogy a remény jövő idejét kémléli az olvasó közismert költeményének feltételes múltba futtatott mondataiban:

„egy reggel Bem apónak ezt mondták volna:

a Bering szoroson át
a Bering szoroson át
indián lovascsapat érkezik,
áttör egész Szibérián,
átvágja idáig magát
segítségünkre jó -”

Úgyszintén a megsejtett vagy csak a vágyott jövő szempontjának rendelődik alá további három versében (Esti ima, Ez már feltámadás, Születésnapomra) is a költő korunk uralkodó magatartásától ím jócskán eltávolodó hanghordozása. Bár a forma kezelése, a szerkezetnek a fantázia szürreális játékból fakadó esetlegessége, a különféle korokat és időket, irodalmi és más idézeteket saját szövegekkel egyberendező szimultán látásmód az avantgárd költő szöveget és csakis szöveget író alkotástechnikáira utal, ám a nyelv szándékolt mindennapiságán átűnnek itt a sóhajszerűvé halkuló felszólító módok (Esti ima), amott hozzáadódik a jelentéshez a szavak szótári értékén túliból, a magyar irodalmi előzmények kontextusából származó - iróniával ugyan bőven ellensúlyozott - emelkedettség, amely irodalmunk elmúlt évtizedeiben már oly sokszor tűnt anakronizmusnak. Mi tehát az, ami Szöcs Géza költői hangját másokéval összetéveszthetetlenül sajátossá teszi? A megszelídített, elégikus pátosz? A visszaperlett tragikum? Visszahátrálni látjuk e költészetet itt rég nevenségeségbe fullasztott szerepeibe? Oly helyzet állott volna elő az erdélyi magyar irodalom utóbbi évtizedeiben, amelyben a költő - akár természete ellenére is - némileg mégis váteszivé kényszeredik?

„Jövő időben ragozott igék és főnevek átvilágítják mint a röntgensugár a kerteket és nyelvtankönyveket.

A tények szemüvegén át figyelnek téged

ne habozz sokat. Várja,
hogy szót kérj és szavazzál benne
a történelmen s időn át létező
összmagyar országgyűlés figyelme.”

A váteszinek természetesen csupán azon értelmében, amely a költői megszólalásnak szándékolt jövőérdekűségét feltételezi, s amely - anélkül, hogy bizonyos romantikus utánérzésekkel degradálná e verseket - láthatóan jól megfér a szerzőre az előbbiekkal egyidejűleg érvényes ironikus hangnemével, a sajátos szövegösszefüggéseket, kötetstruktúrákat létrehozó avantgárd gondolkodásmóddal. Szöcs Géza lírájának e szintézisjellege emeli ki eddigi költői termését mindazon költészetek közül, amelyek az övéhez hasonló generációs élményből: a modernizmusok, posztmodernizmusok különféle elméleteiből erednek. Kötetkompozíciói bonyolult rétegzettségű hálózatának vizsgálata, amely a kötetegészből beszerkesztett versek időre vonatkozó elemeiből szerveződik rendszerré, azt a következtetést engedi meg, hogy a folyamatszerűség, a folytonosság felismerése (avagy előfeltételezése?) költőnk legfőbb szempontja az emberi lét jelenségeinek feltárásában, értelmezésében. Ellentétben olyan kortársi törekvésekkel, amelyekkel korosztályának - főként magyarországi - költőképviselei csupán a pillanatnyiság, a töredezettség élményéből származó elégikus életérzések megverseléséig juthattak el. E különbség magyarázatul szolgálhat arra is, miben rejlik e lírának többlete, mi az, ami a mai magyar költészet egyik legfigyelemreméltóbb alakjává avatja szerzőjét. Mindenekelőtt az, hogy versei egymásutánja nem csupán jellemző életérzések végeláthatatlan sorát adja, hanem magában foglalja a létértelmezés lehetőségét is. Méghozzá annak sajátos, egyedi változatát, amely csak olyan költőgondolkodó tollával íródhat meg, akinek az egyetemes emberi lét gondja iránti érzékenysége a